

EEN GEVAL VAN EERWRAAK IN NEDERLAND

Clementine van Eck
(Universiteit van Amsterdam)

Ik heb onderzoek gedaan naar eerwraak bij Turken in Nederland. Eerwraak is het doden om de eer te zuiveren. De eer waar het om gaat heet in het Turks *namus*. Voor vrouwen betekent *namus* kuisheid en voor mannen het hebben van kuisse vrouwelijke familieleden. Kuisheid van vrouwen is niet alleen maagdelijkheid tot het huwelijk en seksuele trouw aan de echtgenoot, maar gaat veel verder: het komt erop neer dat vrouwen en meisjes geen ongeoorloofd contact mogen hebben met iemand van het andere geslacht. Zij houden zich daarom aan de zedelijkheidsregels. Wat deze inhouden verschilt per streek. In het algemeen zijn de gedragsregels in Oost-Turkije strenger dan in West-Turkije, in het binnenland strenger dan aan de kust en op het platteland strikter dan in de stad.

De vraag naar het ontstaan van het belang van *namus* is een moeilijk te beantwoorden kwestie. Meestal wordt gewezen op het belang dat mannen hechten aan "eigen kinderen". De vrouw moet beschermd en gecontroleerd worden opdat de man er zeker van is dat hij zijn eigen nageslacht grootbrengt. Met het verklaren van de oorsprong is echter nog niet uitgelegd waarom *namus* nog steeds belangrijk is. Relevanter lijkt het daarom te onderzoeken in welke context *namus* belangrijk blijft. We komen dan uit op mensen die leven in een groep die aan de volgende acht kenmerken voldoet:

(1) De gezinnen van de groep hebben een hecht netwerk van relaties, d.w.z. de vrienden van het gezin kennen elkaar ook. In zo'n situatie ontstaat roddel als voornaamste mechanisme van sociale controle: ieders gedrag op het gebied van de *namus* wordt besproken.

(2) Voor contacten is men afhankelijk van elkaar. Men is daarmee kwetsbaar voor de mening van de groep, en dus kwetsbaar in *namus*-opzicht.

(3) Relaties zijn "meerstrengig", dat wil zeggen men is niet alleen burens van elkaar, maar ook collega op het werk en vriend, er zijn geen aparte categorieën voor dit soort relaties. Men is bovendien ook

nog vaak familie van elkaar.

(4) Men heeft geen uitwijkmogelijkheid. Waar men niet de mogelijkheid heeft zich te onttrekken aan de groepscontrole is de eergevoeligheid groot.

(5) De groep is homogeen, waardoor de kans groter wordt dat iedereen hetzelfde denkt over de *namus*-norm. Deze norm wordt dan bijgevolg strenger.

(6) Er heerst een cultuur van gastvrijheid. De hypothese is dat wanneer er veel in- en uitloop is, er weinig verborgen kan blijven en de *namus*-norm een des te sterkere invloed heeft op het individu.

(7) De groep beschikt over sanctiemogelijkheden ingeval van verlies van de *namus*, zoals publieke ridiculisering en uitsluiting.

(8) De individuele en de collectieve identiteit zijn sterk op elkaar betrokken: wanneer één persoon iets verkeerd doet voelt zijn of haar hele familie en zelfs de hele groep zich te schande gezet.

Dat er in Turkse dorpen sprake is van deze omstandigheden is niet moeilijk in te zien. Maar ook in Nederland zijn de genoemde omstandigheden waaronder de *namus*-gevoeligheid floreert, blijven bestaan. De komst van Turken naar Nederland is gedeeltelijk geschied via een kettigmigratie. Mensen die uit één streek afkomstig zijn, wonen in Nederland in dezelfde plaats bijeen (in één plaats kunnen meerder van dergelijke clusters zijn). Men ziet elkaar veel: de iedereen-kent-iedereen groep blijft bestaan. *Namus* blijft ook in Nederland belangrijk.

Eerwraak komt van oorsprong van het platteland, maar doet zich door de interne migratie ook voor in de steden van Turkije en door de migratie naar het buitenland, ook in landen van West Europa, zoals Duitsland, Frankrijk, België, Denemarken, Zweden en Nederland.

Eerwraak is niet beperkt tot Turkije, maar komt in het hele mediterrane gebied voor, ook in landen als Spanje, Italië en Griekenland. We zien dat eerwraak zowel door christenen als door moslims gepleegd wordt. Eerwraak is dus niet exclusief te koppelen aan de islam. Een aantal eerwraakplegers beroept zich echter wel op de islam.

Eerwraak moeten we niet verwarren met bloedwraak. Bloedwraak is de moord die gepleegd wordt als gevolg van een eerdere moord. Het gaat om het wreken van het vermoorde familielid door een lid van de familie van de dader om het leven te brengen, volgens het principe "oog om oog, tand om tand".

Bloedwraak wordt in Turkije zeer streng bestraft. Eerwraakplegers daarentegen kunnen aanspraak maken op strafvermindering. Er is geen

specifiek wetsartikel dat eerwraak behandelt, zoals vaak gedacht wordt. Normaal staat op het opzettelijk doden van een mens in Turkije een gevangenisstraf van 24-30 jaar (op grond van de Wet op de Ten uitvoerlegging van Straffen wordt ongeveer 40 procent van de straf uitgezeten). Wordt een familielid gedood dan is de straf zelfs levenslang (in de praktijk dertig jaar). Er zijn de volgende artikelen die strafvermindering geven:

- artikel 453: het doden van een pasgeborene om reden van *namus*. In 1991 is dit wetsartikel aangepast: alleen wanneer de moeder de dader is wordt nog strafvermindering toegekend.

- Artikel 462: Wanneer men zijn vrouw, zuster of dochter doodt vlak voor, tijdens of vlak na een situatie van ontucht of overspel dan vermindering van de straf tot een achtste. Ook de vrouw kan, wanneer zij haar man om deze reden ombrengt, aanspraak maken op dit wetsartikel. Alleen heet het dan in de volksmond geen eerwraak, maar jaloeziemoord.

Het is duidelijk dat de meeste eerwraakplegers geen aanspraak kunnen maken op een van deze twee wetsartikelen: de meeste eerwraakslachtoffers zijn geen baby's en de meeste eerwraken vinden niet onmiddellijk na het eerverlies plaats. Voor het overgrote deel van de eerwraken wordt gebruik gemaakt van een heel algemeen wetsartikel, namelijk artikel 51, dat bepaalt dat wanneer iemand door een provocatie een misdaad begaat, hij strafvermindering krijgt (kan oplopen tot een reductie van tweederde van de straf). Dit begrip provocatie (*tahrik*) wordt heel breed opgevat: wanneer iemands zuster of vrouw een relatie heeft met een ander, kan dit provocatie genoemd worden. Het is in Turkije aan de rechter om te beoordelen of hier al dan niet sprake van is. Overigens krijgen veel eerwraakplegers ook strafvermindering op grond van artikel 59, wat nog algemener is: de rechtbank kan de straf verlagen indien er naar het goedgevoelen van de rechtbank redenen zijn ten gunste van de dader. Uit krant artikelen blijkt dat dit veelal bestaat uit "het goede gedrag van de verdachte tijdens de rechtszitting".

Overigens heeft Turkije haar wetboek van strafrecht overgenomen van Italië: het gaat dus niet om een niet-Europese vorm van strafrecht. Het artikel 462 (dus het "op heterdaad betrappen"-artikel) is in 1981 in Italië afgeschaft, omdat er teveel misbruik van werd gemaakt (in Italië is dit artikel 587). Plegers van een moord of doodslag vertelden de rechtbank dat het om een eerwraak ging, terwijl het in feite om een

heel ander motief ging. Dit noem ik de "eerwraak als cover". Het doel is in aanmerking te komen voor strafvermindering. Een werkelijk motief voor de moord of doodslag op de echtgenote is vaak om van haar af te komen en met de geliefde te kunnen trouwen. Dit gebeurt in landen waar een echtscheiding moeilijk te realiseren is (hetzij juridisch, hetzij sociaal). Turkse juristen onderling noemen dit wetsartikel 462 ook wel "echtscheiding op zijn Italiaans".

Op kleine schaal is er in Turkije kritiek aan het ontstaan tegen eerwraak. In 1996 kwam dit duidelijk naar voren naar aanleiding van een eerwraak op het 16-jarige meisje Sevda dat van huis was weggelopen en op het marktplein te Urfa door haar 14-jarige neefje de keel werd doorgesneden, met hulp van twee andere neven die haar vasthielden. Leden van Turkse vrouwenorganisaties uit Istanbul, Ankara en Izmir zijn afgereisd naar Urfa om de rechtszitting bij te wonen. Toen zij niet werden toegelaten, het was een besloten zitting omdat de verdachte minderjarig was, legden zij anjers op de plek waar het meisje was gedood.

Voor mijn onderzoek heb ik dertig strafdossiers van in Nederland gepleegde eerwraken bestudeerd, over de periode 1972-1993. Ik heb toestemming gekregen van het Ministerie van Justitie om deze dossiers in te zien. Dit was wel op voorwaarde dat ik geen contact opnam met de eerwraakplegers en hun familieleden, dit om hun privacy niet aan te tasten. Deze dertig eerwraakzaken zijn zeker niet alle eerwraken over deze periode. Het is zeer tijdrovend om een totaal overzicht te krijgen, omdat eerwraak niet als zodanig wordt geregistreerd. Het is echter niet zo dat de eerwraken voornamelijk uit de jaren zeventig stammen. Veertien van de dertig zijn van de jaren negentig (terwijl het onderzoek maar tot 1993 ging). Twintig van deze eerwraken beschrijf ik in mijn proefschrift. Ik beschrijf dit grote aantal, omdat je nooit alle facetten van een eerwraakzaak te weten komt. Het geheel aan eerwraakgevallen levert een breder beeld op dan met een beperkt aantal mogelijk zou zijn geweest.

In mijn proefschrift ga ik niet in op regionale verschillen. Ik denk zeker dat deze er wel zijn en dat daar in een vervolgonderzoek naar gekeken moet worden. Wat zijn bijvoorbeeld de verschillen tussen de diverse etnische groepen in Turkije, zoals onder andere Koerden, Lazen, Tsjerkessen en Turken?

Wanneer de *namus* bezoedeld is, spreekt men van een "erekwestie", in het Turks *namus meselesi* of *namus davası*. Het is de

bedoeling hier zo snel mogelijk uit te komen en wel door het zuiveren van de *namus*. Het bestuderen van strafdossiers over eerwraak kan gemakkelijk leiden tot de conclusie dat eerverlies altijd tot eerwraak leidt. Elke erekwestie is immers geëindigd in een eerwraak. De meeste erekwesties worden echter zonder bloedvergieten opgelost. Wanneer bijvoorbeeld een meisje voor haar huwelijk een relatie heeft met een jongen, wordt de eer gezuiverd door haar te laten trouwen. Een andere oplossing uit een erekwestie is het meisje naar Turkije terug te sturen waar ze bij opa en oma gaat wonen, of, wanneer de financiën het toelaten, in een internaat verblijft. Een meer drastische wijze is het verstoten van de dochter: dat betekent dat zij voor haar familie niet meer bestaat en de *namus* van de familie niet meer kan aantasten, zolang zij zelf ook wegblijft uit het leven van haar familieleden.

Het letterlijke woord "eerwraak" bestaat niet in het Turks. Van oudsher is het woord "eerzuivering" gebruikelijk. Eerwraak is een zuiveringsritueel, waarvan de belangrijkste elementen de volgende zijn:

(1) de eerwraak vindt plaats op een openbare plek, liefst met omstanders (het is idealiter niet de bedoeling het eerwraakslachtoffer bij hem of haar thuis te doden);

(2) er is sprake van vele schoten of messteken;

(3) de dader handelt koel en rustig;

(4) het slachtoffer van eerwraak moet dood, verwonden is niet genoeg;

(5) de dader geeft zich direct aan bij de politie met de woorden "ik heb mijn eer gezuiverd" (een verkorting van het gezegde "ik heb mijn eer met bloed gezuiverd");

(6) soms zijn er symbolische aspecten: geslachtsdelen worden afgesneden of het aantal kogels is een veelvoud van zeven.

Niet elke eerwraak speelt zich af volgens dit stramien. De genoemde punten geven alleen een ideaaltypische eerwraak aan. In de praktijk verloopt een eerwraak niet altijd zo. Het is dan ook niet de bedoeling om een delict alleen een definiëring van eerwraak te geven, als het voldoet aan alle of het merendeel van deze punten. Het direct naar de politie gaan komt bijvoorbeeld maar in drie van de dertig gevallen voor. Ook het "geen spijt" betonen gebeurt in Nederland bijna nooit. Men beseft dat dit de dader extra aangerekend wordt (verdachte moet wel buitengewoon slecht zijn), terwijl de rechter in Turkije weet dat dit bij het ritueel hoort.

Een ander kenmerk van de ideaaltypische eerwraak is het geplande

karakter ervan. Wanneer we voor ogen houden dat eerwraak een ritueel is, wordt dit ook begrijpelijk: een ritueel vindt niet in een opwelling plaats, maar wordt voorbereid. Dit wil niet zeggen dat er geen ongeplande eerwraken zijn. Het klassieke voorbeeld hiervan is de man die zijn vrouw op heterdaad betrapt en haar of haar minnaar (of beiden) terstond om het leven brengt. Een ander voorbeeld van ongeplande eerwraak is de eerwraak na een seksuele belediging. Een seksuele belediging is het aantasten van de *namus* met woorden alleen, bijvoorbeeld door iemand "hoerenzoon" te noemen, of door te zeggen met iemands vrouw, zuster, etc. naar bed te gaan. Deze beledigingen zijn zo erg, dat de belaagde zich genoodzaakt kan voelen tot onmiddellijke eerzuivering door middel van eerwraak.

Eerwraak wordt vrijwel altijd door de dader en diens raadsman voorgesteld als zijnde niet gepland. Dit is niet zo vreemd, aangezien dit de straf aanzienlijk vermindert. Op doodslag (opzettelijk doden) staat vijftien jaar gevangenisstraf en op moord (opzettelijk doden met voorbedachten rade) staat twintig jaar. Bij geplande eerwraken kan vooraf een familieberaad plaatsvinden waar de dader wordt aangewezen. De strafmaat blijkt een belangrijke rol te spelen bij de vraag wie de dader wordt. Wie de dader is wordt namelijk ingegeven door het groepsbelang. Het is belangrijk dat de *namus* gezuiverd wordt, maar dit mag niet betekenen dat er een kostwinner van het gezin in de gevangenis belandt. De ideale dader is daarom een minderjarige, gewoonlijk een zoon tussen de 14-18 jaar, omdat deze minder straf krijgt op grond van zijn leeftijd. De aangewezen dader behoort onder geen beding tegenover de politie toe te geven dat er meer mensen betrokken zijn bij de beslissing tot eerwraak: hij zal verklaren alles op eigen houtje te hebben gedaan.

Uit de eerwraken blijkt dat de aangewezen dader niet altijd moet worden gezien als iemand "die het heeft moeten doen" en zich belangeloos opoffert voor de familie-eer. De "aangewezen" daders hebben waarschijnlijk zelf ook een motief voor eerwraak gehad (bv. casus Biber: zoon vermoordt zijn moeder waarschijnlijk mede omdat zij hem heeft beschuldigd van incest met zijn zusje; casus Türkmén: de dader is een alcoholist die het zwarte schaap van de familie is. Het plegen van eerwraak is voor hem waarschijnlijk mede een poging om zijn status in de familie op te vijzelen).

De strafmaat blijkt ook een rol te spelen bij de vraag hoe de eerwraak plaatsvindt. Meer en meer is er sprake van "verhulde" eer-

wraak, dat wil zeggen dat men het doet voorkomen alsof de moord een ongeluk was, of een zelfmoord. Dit om te ontkomen aan strafvervolgung. In Turkije komt het tractorongeluk voor: het meisje of de vrouw in kwestie valt van de tractor en wordt jammerlijk overreden. In feite is ze ervan afgeduwd en wordt er een groot aantal keren over haar heengereden. Ook in het geval van het meisje Gönül van 19 jaar in Turkije, was sprake van verholde eerwraak. Ze groeide op in de badplaats Antalya, maar werd uitgehuwelijkt aan haar neef Sakip uit het dorp van herkomst. Ze hield het niet meer bij hem uit en vluchtte naar haar vriendje. Vader, echtgenoot en ooms (broers van vader) besloten haar te doden. Er werd overlegd wat de beste manier was, want eigenlijk had niemand zin in een gevangenisstraf. Een van de ooms stelde voor dat zijn zoon van 17 jaar het zou doen: ze zouden doen alsof het een ongeluk was en omdat hij bovendien minderjarig was zou hij er met minder straf vanaf komen. Maar de zoon weigerde om dit te doen (interessant!). Vervolgens moest er een andere manier worden gevonden. Uiteindelijk gooiden de ooms en echtgenoot haar in de rivier de Eufraat, waarna men meende dat ze wel zou verdrinken, want dorpsmeisjes kunnen niet zwemmen. Ze hadden er echter niet bij nagedacht dat het meisje in de badplaats Antalya zeer goed had leren zwemmen. Ze overleefde de eerwraak en werd vervolgens, als alternatief, verstoeten door haar familie.

Van deze casus is ook de opgelegde gevangenisstraf interessant: die is oorspronkelijk zestien jaar. Vervolgens werd dit verlaagd tot vier en een half jaar, wegens provocatie en goed gedrag bij de rechtbank (artikel 51 en 59 Wetboek van Strafrecht). Vervolgens werden ze bij de uitspraak vrijgelaten, terwijl ze pas negen maanden in voorarrest hadden gezeten. Vrouwenorganisaties in Turkije hebben hiertegen geprotesteerd. Een officier van justitie in Ankara die ik hierover sprak, was in het geheel niet verbaasd. Hij zei dat op grond van de Tenuitvoerlegging van Straffen een gevangenisstraf van vier en een half jaar uiteindelijk twee jaar gevangenisstraf betekent. Ongeveer de helft van de straf is al uitgezeten. In zo'n geval worden daders wel vaker vrijgelaten bij de uitspraak om, als er geen vluchtgevaar bestaat, het restant van de straf op een later tijdstip uit te zitten.

Ook in Nederland ben ik een geval van "verholde" eerwraak tegengekomen. Deze zaak speelde in december 2000 in Zaandam: een 18-jarige neef doodde zijn tante (zuster van vader). Hij belde daarna onmiddellijk de politie via het alarmnummer 112 en vertelde dat hij

per ongeluk zijn tante had gedood. Hij had haar een pistool gebracht, wat ze graag wilde hebben. Per ongeluk was het pistool afgegaan. Het was al zeer toevallig dat het schot in de slaap terechtwam, maar de versie "ongeluk" werd geheel ongeloofwaardig doordat de jongen nog een tweede schot had gelost: dit was met het wapen dat hij gebruikte niet automatisch mogelijk. Klaarblijkelijk was hij bang geweest dat zijn tante het zou overleven, want dat is bij eerwraak niet de bedoeling. Dat hij niet wilde uitkomen voor zijn daad zal met zijn leeftijd te maken hebben gehad: als 18-jarige valt hij onder het meerderjarigenstrafrecht. De officier van justitie had in deze zaak ook de vader en oom, beiden broers van de gedode vrouw, aangeklaagd wegens hun rol op de achtergrond. De dader had kort voor het delict vele malen met zowel zijn vader als zijn oom gebeld. Wegens gebrek aan bewijs werden vader en oom echter gelijk na de rechtszaak vrijgesproken. De dader kreeg negen jaar gevangenisstraf wegens moord.

Ik wil nog aandacht besteden aan "de vrouw als dader". Ik merk dat bij politieonderzoek soms de vrouwen bij voorbaat al als onschuldig worden gezien (bijvoorbeeld in de zaak Zaandam had de officier van justitie een cursus moslimcultuur gevolgd waarin gezegd was dat vrouwen in die cultuur niets te vertellen hadden). Dit is een verkeerde voorstelling van zaken. De vrouw kan ook dader zijn bij eerwraak. Wanneer we in de Turkse krant kijken naar berichten over een vrouwelijke dader, gaat het vaak om het voorkómen van *namus*-verlies: namelijk het doden van de man die op het punt staat haar aan te randen of te verkrachten. Maar ook het achteraf zuiveren van de *namus* gebeurt wel door de vrouw. Voorts zijn er nog de volgende mogelijkheden:

- De vrouw neemt de eerwraak op zich en bekent bij de politie dat zij het gedaan heeft. In werkelijkheid is dat niet zo. De reden om dit zo te doen is dat zo de mannelijke leden van de familie uit de gevangenis blijven. In mijn onderzoek heb ik een voorbeeld hiervan: het meisje Ebru van 17 jaar oud, heeft een vriendje en haar ouders komen hier achter. Haar vader doodt de jongen en Ebru belt onmiddellijk vanuit een telefooncel naar de politie om te zeggen dat zij hem heeft gedood. Meteen worden haar handen in plastic gepakt om sporen veilig te stellen. De conclusie van het Nederlands Forensisch Instituut (de nieuwe naam van het Gerechtelijk Laboratorium in Rijswijk) is dat zij het niet gedaan kan hebben. Ebru houdt tot in de rechtszaal vol dat zij het gedaan heeft. De uitspraak is vrijspraak. De strafzaak tegen haar

vader, waarvan men vermoedt dat hij de dader is, wordt geseponeerd wegens gebrek aan bewijs.

- Vrouwen kunnen ook assisteren bij de eerwraak. Kressel (een onderzoeker in Israël) concludeerde dat er moeders zijn die hun dochter met een smoes naar de plek des doods lokten. Uit mijn onderzoek blijkt in ieder geval dat moeders hun dochter niet altijd inlichten over een ophanden zijnde eerwraak.

- Stille druk uitoefenen: voortdurend flauwvallen of handenwringend klagen over het *namus*-verlies, zo voelen man en zonen de druk die op hen rust tot eerzuivering.

- Vrouwen kunnen ook daadwerkelijk aansturen op eerwraak. Er wordt altijd vanuit gegaan dat dit alleen door mannen gedaan wordt. In de casus Ebru is het echter Ebru zelf die haar vriendje verklikt tegenover haar ouders, omdat hij het had uitgemaakt met haar. Zij kon dit niet verdragen en vertelde haar ouders dat hij haar had verkracht. De hypothese van de rechercheur was dat zij zelf aandrang op eerwraak, om zich te wreken op hem. Zo kreeg deze eerwraak voor haar het motief van een *crime passionnel*, het doden van de geliefde die haar in de steek had gelaten.

Mijn probleemstelling was waarom het in de "erekwesties" die eindigden in een eerwraak, niet met een vreedzaam alternatief is volstaan, maar het tot een eerwraak is gekomen. Die vraag is niet direct te beantwoorden. Het enige wat ik heb kunnen doen is aangeven welke factoren de kans op eerwraak mogelijk hebben vergroot. Ik geef dus de "setting" aan waarbinnen eerwraak plaatsvindt. Er is een groot aantal factoren aan te wijzen die de kans op eerwraak hebben vergroot. Een factor is het falen van alternatieven, bijvoorbeeld een jongeman weigert te trouwen met het meisje wier eer hij schond. Andere factoren hebben te maken met *şeref*. *Şeref* is ook eer, maar eer in de zin van aanzien, status, prestige. *Namus* is een onderdeel van de *şeref*. Is de *namus* aangetast, dan is automatisch de *şeref* ook in meer of mindere mate aangetast. Naarmate de *şeref* in de eigen gemeenschap meer is aangetast, wordt de kans op eerwraak groter. Dit is onder meer het geval wanneer de erekwestie grote bekendheid heeft gekregen, er sprake is van provocaties door de eerschender, er een directe confrontatie is met het *namus*-verlies, er aansporingen tot eerwraak zijn gedaan, er doelen naast de eerzuivering zijn of de schaker onacceptabel is.

Daarnaast heb ik gekeken of er nog een relatie is met de situatie

van migratie: het feit dat de erekwestie plaatsvindt in het buitenland blijkt van belang bij de escalatie tot eerwraak. De rol van de Turkse gemeenschap in het buitenland is extra groot, omdat de Turkse migranten die hier in de jaren '60 en '70 zijn gekomen, sterk op elkaar zijn aangewezen. Er is een grote sociale controle, waarbij iemand die zijn *namus* verliest in een sociaal isolement terechtkomt. De escalatie tot eerwraak wordt voorts in de hand gewerkt door het verspreid wonen van familieleden. Oudere familieleden die als bemiddelaar zouden kunnen optreden, bevinden zich in Turkije, en zijn niet ter plaatse omdat de erekwestie zich afspeelt in Nederland. Daarnaast kan de zaak escaleren omdat er cultuurverschillen zijn tussen Turken onderling: de Turken die in Nederland wonen komen uit verschillende regio's. Waar in de ene regio (West-Turkije) een schaking een heel geaccepteerd middel is om tot een huwelijk te komen, is dit in andere delen van Turkije niet zo. Een ander probleem is dat meisjes en vrouwen eerder verwestersen op het gebied van de *namus* dan jongens en mannen. Zij kunnen niet accepteren dat hun vrouwelijke familieleden zich "vrij", in hun ogen "eerloos" gaan gedragen. Niet alleen deze meisjes, ook de vriendjes van deze meisjes, realiseren zich vaak niet dat er gevaar dreigt. Safilios-Rothschild, die onderzoek deed naar eerwraak in Griekenland, concludeerde dat juist jongens die geen waarde hechten aan de traditionele normen het slachtoffer van eerwraak worden. Zij knopen vrijblijvend relaties aan met meisjes die ook volgens moderne normen willen leven, maar realiseren zich niet dat de familieleden van deze meisjes nog wél de traditionele waarden aanhangen en eerwraak op hen kunnen plegen omdat ze hen als eerschender zien.

Een voorbeeld van een dergelijke zaak deed zich in december 1999 in Nederland voor. Op 7 december 1999 vond er in een school te Veghel een schietincident plaats. De school was een Regionaal Opleidings Centrum waar leerlingen vanaf een jaar of 16 heengaan om een opleiding te krijgen op MBO-niveau.

De dader, de 17-jarige Ali Deniz, was een leerling van de school (de achternaam is gefingeerd; de voornaam is zo vaak in de publiciteit geweest dat ik die maar aanhoud, te meer daar het een veel voorkomende Turkse naam is). De familie Deniz is van Koerdische afkomst. De vader komt uit Mardin (Oost-Turkije), de moeder uit Adana (Zuid-Turkije). Het gezin is tien jaar geleden via een asielpcedure naar Nederland gekomen. De vader is (gezien een zoon van 17 jaar) jong, namelijk 38 jaar. De moeder is 43 jaar. Ali is hun oudste zoon. Daar-

naast is er nog een dochter van 15 jaar, genaamd Yasemin (gefingeerde naam), en nog twee jongere zonen (Mehmet van 13 en Yaşar van 10 jaar [geboren in Nederland], gefingeerde namen). Het gezin had nog een tweede dochtertje maar die is op twee-jarige leeftijd overleden in het ziekenhuis in Adana. Even na haar dood vertrok het gezin naar Nederland. In Nederland gaat vader Deniz werken in een groothandel in Turkse kruidenierswaren. Deze levert aan de Turkse detailhandel, pizzeria's en shoarmazaken in Nederland. Een paar jaar later koopt vader deze zaak en wordt aldus eigenaar. Hij heeft drie landgenoten in dienst. De winkel bevindt zich in een dorp in de buurt van Veghel.

Tijdens het incident raken kogels uit Ali Deniz' pistool vijf mensen, te weten Hasan Kaval (19 jaar, gefingeerde naam), diens neef Ali Türk (17 jaar, gefingeerde naam), een lerares en nog twee Nederlandse leerlingen van de school. Naar later blijkt is er door Ali Deniz gericht geschoten op Hasan Kaval en Ali Türk. De lerares en de twee andere leerlingen zijn geraakt door rondvliegende kogels. Ali heeft niet in het wilde weg geschoten. Er was sprake van een achtervolging in de school, en daardoor zijn er ook kogels bij andere slachtoffers terechtgekomen.

De achtergrond van het delict is als volgt:

In juni 1999, dus een half jaar voor het schietincident, worden Yasemin Deniz (het zusje van Ali) en Hasan Kaval (de jongen waar Ali op schoot) aan elkaar voorgesteld door een gemeenschappelijke kennis, genaamd Fatma (gefingeerde naam). Zij was een vriendin van Yasemin en het buurmeisje van Hasan Kaval. Yasemin en Hasan krijgen direct verkering met elkaar. De familie Deniz en de familie Kaval kennen elkaar niet. Niet alleen wonen de families in andere dorpen (familie Deniz in Veghel en de familie Kaval in Uden), ook bevinden zij zich in andere Turkse clusters. Ook Ali en Hasan kennen elkaar niet, ze zitten niet tegelijkertijd op dezelfde school. Ali heeft Hasan slechts één keer gezien in een kledingzaak waar Hasan werkte als verkoper. Yasemin vraagt die zomer aan haar moeder of die denkt dat haar vader toestemming zal geven voor een huwelijk met Hasan. Moeder zegt dat dat zeker niet zo zal zijn.

In augustus 1999, het laatste weekend van de zomervakantie, vertrekken Hasan en Yasemin stiekem per vliegtuig naar Turkije, naar Ankara. Als ze samen nog maar goed en wel in Ankara zijn, bij familie van Hasan in huis, (het is dan midden in de nacht) belt Fatma, hun gezamenlijke kennis, om te zeggen dat de familie van Yasemin in rep

en roer is en dat Yasemin maar snel naar huis moet bellen. Yasemin belt dezelfde nacht naar huis. Haar vader vertelt haar dat ze meteen bij Hasan weg moet anders gebeurt er wat. Yasemin laat toe dat een oom van haar, die eveneens in Ankara woont, haar ophaalt bij de MacDonaldis in het centrum van Ankara. Hasan en diens familielid brengen Yasemin erheen. Yasemin logeert bij haar oom en wordt een paar dagen later opgehaald door haar ouders. Hasan Kaval blijft in Turkije achter en gaat pas begin november terug naar Uden. Op 7 december brengt Hasan een bezoek aan het ROC, zijn oude school. Op deze school zit nu Ali Deniz in het eerste jaar. Hasan praat met vrienden in de aula als Ali net de aula binnenkomt en hem op de rug ziet. Turkse leerlingen die tegenover Hasan zaten en Ali wél zagen, verklaren dat Ali enige tijd bleef kijken naar Hasan en vervolgens de school uit liep. De getuigen halen opgelucht adem dat het niet tot een confrontatie is gekomen. Hasan spoedt zich op zijn scooter naar huis en belt daar onmiddellijk zijn vader op. Vader komt aangeracet uit zijn werk per auto. Vader brengt Ali naar school. Voor de schooldeur blijft hij met draaiende motor staan.

Ondertussen in de school: Hasan, die met de rug naar Ali zat, wordt verteld dat Ali hem gezien heeft. Hasan belt met zijn mobieltje onmiddellijk naar zijn neef Ali Türk die in de les zit. Ali Türk wordt prompt ziek van dit bericht en vraagt de docent om een aspirientje. Dit wordt hem geweigerd omdat de les bijna is afgelopen. Wel mag Ali als eerste de les verlaten. Als de les is afgelopen rent hij naar Hasan en samen willen ze de school verlaten, maar zien buiten een auto met Ali en zijn vader erin. Ze rennen de school weer in en vluchtten naar de tweede verdieping. Daar willen ze in een schoollokaal aan de voorkant kijken of de auto er nog staat. Dit wordt niet toegestaan door de docent die daar les geeft. Snel vragen ze het in het Turks aan een paar Turkse leerlingen. Die kijken voor ze en zeggen dat de auto er nog staat. De docent wordt boos omdat de les verstoord wordt. Daarop besluiten de twee om alarmnummer 112 te bellen en de politie er bij te halen. Het hele gesprek met 112 neemt ongelofelijk veel tijd in beslag (vijf minuten, van 14.01 tot 14.06 uur), omdat maar niet duidelijk valt te maken wat er nu eigenlijk aan de hand is (in Turkije zou je aan vier woorden genoeg hebben die ook meteen begrepen zouden worden door de politie: "Kız kaçırđm beni öldürecekler (Ik heb een meisje geschaakt, ze komen om me te doden)". In ieder geval belooft de politie meteen een politieauto te sturen. Opgelucht gaan de twee terug

naar de aula en vertellen de receptionistes dat er nog wat gaat gebeuren (ze zijn er namelijk van overtuigd dat de politie er al staat om de familie Deniz in te rekenen). Dit is echter een misvatting: zo snel is de politie niet ter plekke. Ali komt juist de school binnen rennen, zodra hij Hasan ziet rent hij weer terug naar de auto. Hasan krijgt op zijn mobieltje een telefoontje van een Turkse medeleerlinge die hem wil waarschuwen dat Ali weer gesignaleerd is. Nog tijdens dit telefoontje komt Ali de school weer binnenrennen, nu met pistool, en begint te schieten op Hasan en Ali Türk. De jongens rennen de aula in en duiken vervolgens het computerlokaal in, waar op dat moment veertig leerlingen en een paar docenten aan het werk zijn. Ze rennen om de centrale werktafel heen en rennen weer uit het computerlokaal. Ali Deniz rent al schietend achter hen aan. Hasan wil naar buiten rennen, maar weet zo gauw niet meer welke klapdeur naar binnen en welke naar buiten open gaat. Hij gokt mis en komt tegen de klapdeuren tot stilstand. Ali Deniz blijft op hem schieten als hij op de grond ligt, maar het pistool is dan leeg. Ali verlaat de school en loopt naar de dichtbijzijnde benzinestank, waar hij door zijn vader met de auto wordt opgehaald, waarna zijn vader hem naar het politiebureau brengt.

Hier is sprake van een poging tot eerwraak. Ik zal ingaan op de beoedelde eer, de rituele manier van doden en het slachtoffer.

Het weglopen van Hasan en Yasemin, ook wel als een vakantie-reisje betiteld, is een schaking. Een schaking is de standaardmanier van jongelui om zelf een huwelijk te regelen. Officieel is dit het ontvoeren van een meisje door een jongen, met het doel met haar te trouwen. In de praktijk is het meisje doorgaans geen willoos slachtoffer, maar besluit zij samen met de jongen tot een schaking, omdat (zij verwachten dat) haar ouders geen heil zien in een huwelijk. Een schaking is doorgaans effectief: wanneer een meisje in handen is van de schaker is haar *namus* aangetast en heeft zij grote schande gebracht over haar familie. Door haar te laten trouwen met de schaker wordt de *namus* gezuiverd. Let wel: als het meisje niet is ontmaagd is haar *namus* door de schaking eveneens aangetast (door samen te zijn met de schaker zijn immers de kuisheidsregels overschreden). Ook een onvrijwillige schaking, dat wil zeggen een ontvoering komt voor in Turkije: de filosofie van de schaker is dat het meisje na haar ontvoering geen andere weg zal zien dan met haar schaker te trouwen, omdat door de schaking haar *namus* is beoedeld. De schaker verwacht dat de liefde na het

huwelijk vanzelf komt (niet vreemd in een land waar veel huwelijken gearrangeerd zijn).

Schakingen die tot doel hebben de huwelijksprocedure te bespoedigen worden dikwijls getolereerd: de keuze voor de huwelijkspartner is al goedgekeurd door de wederzijdse ouders, maar de bruiloft laat nog op zich wachten. Doorgaans komt dit omdat de wederzijdse ouders een zo mooi of duur mogelijk bruiloftsfeest willen geven en hier maar voor doorsparen. Het jonge paar wordt ongeduldig en besluit over te gaan tot schaking. De ouders van Ali Deniz (zo tegen de schaking van hun eigen dochter) hebben destijds voor hun eigen huwelijk een dergelijke schaking op touw gezet, zo blijkt uit het strafdossier.

De schakingen die minder geaccepteerd zijn, en waar het ook in deze casus om gaat, zijn die waarbij het doel is een huwelijkspartner af te dwingen. In Oost-Turkije zijn deze schakingen over het algemeen problematischer dan in West-Turkije. De familie Deniz komt oorspronkelijk uit Mardin, dat in het Zuid-Oosten van Turkije ligt. Verwacht mag worden dat schakingen hier uit den boze zijn.

De familie Deniz overreedt haar dochter om de schaking af te breken en weer thuis te komen wonen. Dit betekent echter wel dat ze thuis zitten met een onteerd meisje. Gewoonlijk worden in een dergelijke situatie, zo ook in dit geval, één of meer van de volgende strategieën gevolgd:

(1) *Het verhaal rondbrengen dat het meisje is ontvoerd.* Dit is welhaast de standaardprocedure. Als de familie zou toegeven dat het meisje zelf is weggelopen, geeft ze toe dat zij haar dochter verkeerd heeft opgevoed: een welopgevoede dochter loopt namelijk niet weg van huis. Door de schaking als een ontvoering voor te stellen wordt de schuld bij de schaker gelegd: hij heeft de *namus* van de dochter aangetast. Het blijft echter een feit dat ook bij een ontvoering de schande voor de familie groot is: zij is niet in staat gebleken haar dochter te beschermen. Met name de vader en de zoons worden hier op aangekeken. Het ontvoeringsverhaal is geloofwaardiger te brengen bij een meisje dat een onkreukbare reputatie heeft, dan bij een meisje waarvan bekend is dat zij eerder iets met jongens heeft gehad en "vrij" is opgevoed, dat wil zeggen zelfstandig overal heen mag zonder begeleiding van ouders of broer.

(2) *Door middel van het uiten van bedreigingen zorgen dat de schaker uit de buurt blijft.* De familie Deniz heeft de familie Kaval bedreigd en gezegd dat Hasan uit de buurt van Veghel moet blijven.

Hasan Kaval blijft inderdaad 10 weken in Turkije wonen. Dit zal hem zeker zijn geadviseerd door zijn familieleden.

(3) *Tot aan haar trouwen het meisje beperken in haar vrijheid, om te voorkomen dat er weer een schandaal losbarst.* Yasemin moet haar mobiele telefoon inleveren en mag niet meer overal heen. Of ze nog mag blijven werken (ze werkte bij een drukkerij) vermeldt het dossier niet, maar dit lijkt mij niet waarschijnlijk.

(4) *Het meisje zo snel mogelijk laten trouwen.* Yasemin gaat in november, als bekend is geworden dat Hasan weer in Nederland is, met haar vader naar Turkije, om haar zieke oma te bezoeken. Oma (van vaderskant) sterft in die tijd of vlak erna. Volgens Yasemin vindt er tevens een voorstadium van een huwelijk plaats. Misschien wordt hier bedoeld op *söz kesmek* "het woord geven". Dit is het eerste stadium van het huwelijk. Het paar is dan *sözlü* "beloofd". Het tweede stadium is de *nişan*, de verloving. Het laatste stadium is het huwelijk, bestaande uit het burgerlijk huwelijk en daarna het religieuze of imam-huwelijk. Dit laatste huwelijk is het belangrijkste: pas hierop volgt de huwelijksnacht. Hierna hoort het meisje bij haar man en is zijn niet langer *kız* (meisje) maar *kadın* (vrouw). Pas dan is de *namus* van haar en haar familie gezuiverd. In alle andere voorstadia is hier alleen maar zicht op: haar *namus* zal binnenkort gezuiverd zijn, namelijk als zij niet meer slaapt in haar ouderlijk huis, maar bij haar echtgenoot. Als een meisje "beroerd" is door een man (in het ergste geval zelfs ontmaagd) en zij ongetrouwd bij haar ouders woont, is haar *namus* bezoe-deld. Door haar al te beloven aan een ander, of in ieder geval in Nederland net te doen alsof ze inmiddels beloofd is in Turkije (want er is geen bewijs dat er werkelijk een beloving is geweest) is voor iedereen duidelijk dat binnenkort een einde komt aan deze situatie. Dit vermindert de roddel en heeft ook opluchting tot gevolg bij de jongen die haar reputatie heeft aangetast en zijn familie.

In december 1999 is er sprake van bezoedelde *namus*, omdat Yasemin in opspraak is gekomen door de schaking van eind augustus 1999 en ten tijde van het delict nog niet was getrouwd.

Wat betreft het eerwraakritueel:

(ad 1) Het delict is gepleegd op een openbare plek, bij daglicht en temidden van vele omstanders. Het is duidelijk dat het niet erg wordt gevonden dat iedereen er getuige van is.

(ad 2) Er is sprake van vele pistoolschoten (14 patronen).

(ad 3) Volgens twee getuigen loopt Ali rustig het gebouw uit (cur-

siste E. de Rechter vond dat de jongen rustig en nonchalant de school uit kwam lopen; Loyens: "de jongen met het pistool keek rustig en koelbloedig toen hij de school uit ging"). Verder zijn er geen verklaringen over zijn gemoedstoestand).

(ad 4) Het slachtoffer Hasan is niet dood, maar uit de manier waarop Ali schiet (als Hasan bij de klapdeuren ligt, haalt hij nog de trekker van zijn pistool over: het pistool is dan echter leeg) is duidelijk dat dit wel de bedoeling is geweest.

(ad 5) De dader geeft zich direct aan bij de politie. In tegenstelling tot het ritueel, waarbij geen spijt wordt betuigd, verklaart de dader spijt te hebben (maar dit komt vaker voor, zie boven).

(ad 6) Het aantal pistoolschoten is 14, een veelvoud van zeven (er gaan 15 kogels in het pistool).

De regel is dat het slachtoffer van eerwraak degene wordt die schuldig is aan het *namus*-verlies. Als de jongen het meisje ontvoert, is hij de schuldige en behoort hij te worden gedood. Als de jongen en het meisje samen zijn weggelopen zijn beiden schuldig en hebben beiden de dood verdiend. Dit is nog een reden voor een familie om hun dochter als slachtoffer van een ontvoering voor te stellen, zo hoeven zij geen eerwraak te plegen op hun eigen dochter. Dit is ook de strategie die gevolgd wordt door de familie Deniz: de poging tot eerwraak wordt gedaan op Hasan Kaval, de schaker, niet op Yasemin, die samen met hem wegliep.

Andere mogelijke slachtoffers van eerwraak kunnen zijn mensen die gezien worden als medeplichtig zijnde aan het *namus*-verlies. In deze casus is gericht geschoten op Ali Türk, waarschijnlijk omdat hij door Ali Deniz als de helper en beschermer van Hasan Kaval wordt gezien.

Daarnaast is er nog sprake van drie andere gewonden. Dit zijn geheel onschuldige slachtoffers. Dit wordt gewoonlijk heel erg gevonden door de eerwraakpleger en zijn familie.

De gewonde slachtoffers Hasan Kaval en Ali Türk zijn te begrijpen in het kader van eerwraak. De andere drie zijn onbedoeld het doelwit geworden.

Ali bekent tot drie keer toe tot in detail dat het om een eerwraakpoging gaat. Later ontkent hij dit alles en gaat weer over op hun "officiële versie" (namelijk dat vader hem naar school bracht omdat hij per se wilde dat zijn zoon geen lessen miste). Het beschuldigen van de vader is zeer merkwaardig. De eerwraakpleger laat doorgaans

weinig tot niets los over eventuele daders-op-de-achtergrond en neemt alle schuld op zich. Ik was dan ook zeer geïnteresseerd wat Ali ertoe gebracht had zich hier niet aan te houden. De reden hiervoor was dat zijn eerste advocaat hem verteld had dat hij een hoge gevangenisstraf tegemoet kon zien, wel tien tot vijftien jaar. Hij schrok hier enorm van en vertelde vervolgens de politie over de rol van zijn vader. Dat Ali Deniz zo schrok van deze verklaring van de advocaat kan komen doordat hij er min of meer op rekende dat hij slechts een korte gevangenisstraf zou krijgen. Later trekt Ali de verklaringen over zijn vader weer in. Het is niet vreemd dat hij in latere verhoren gesloten en op zijn hoede is en geïrriteerd raakt door de vraagstellingen. Hij wil niet nogmaals een fout maken.

Vermoedelijk zit Ali Deniz door de schaking, de eerwraakpoging en de politieverhoren met een gigantisch schuldgevoel. Hij heeft niet goed op zijn zus gepast. Als broer zijnde, behoort hij zijn zus te bewaken en te beschermen en dat is niet gelukt.* Hij heeft het slachtoffer Hasan niet gedood, wat wel de bedoeling is bij eerwraak. Hij heeft onschuldige slachtoffers gemaakt en dat is absoluut niet de bedoeling. Het is de bedoeling dat de dader alle schuld op zich neemt en daders-op-de-achtergrond vrijwaart van gevangenisstraf. Dit heeft Ali niet gedaan. Hij heeft belastende verklaringen afgelegd over zijn vader met betrekking tot de eerwraakpoging, waardoor zijn vader nu in de gevangenis zit en zijn bedrijf (en daarmee de economische zekerheid van het gezin) heeft moeten verkopen.

Uiteindelijk wordt Ali Deniz veroordeeld tot vijf jaar gevangenisstraf wegens medeplegen van poging tot moord en medeplegen van poging tot doodslag, meermalen gepleegd. De vader wordt wegens hetzelfde veroordeeld tot negen jaar gevangenisstraf. Hij gaat in hoger beroep maar de straf blijft hetzelfde.

Noot

* Uit brieven van Yasemin aan Hasan blijkt nog het best hoe haar broers haar bewaken.

Citaat 1: "Weet je wat nou echt kut is dat mijn broer op de Leijgraaf komt en mijn broertje op de Fioretti dan ben ik echt onder controle, want mijn broertje houdt mij heel erg onder controle".

Citaat 2: "O ja, weet je nog. Dinsdagavond was wel gezellig vond

je niet? Ik kwam (...) thuis en mijn moeder zo van waar was jij? Ik zei van ik had ruzie met Seher dus ging ik met andere meisjes mee. Mijn moeder zei zo van waarom heb je niets tegen je broer gezegd? En ik zei van die meisjes gingen weg dus kon ik Ali niet gaan zoeken (...). En toen zei ze van oke, ik geloof je wel, maar *je broer komt zo en ik hoop dat hij jou ook gelooft* [mijn cursivering, CvE] (...).

Citaat 3: "Kijk wij gaan zondag de 27e naar de Efteling. Alleen kijk kunnen we niet zaterdag gaan? Oke ik weet dat je dan moet werken, maar (...) als ik zondag ga dan zegt mijn broer en neef van: waar ga je heen. Weet je? Dan kan ik niet veel zeggen en van 12 tot 6 of 7 mag ik echt niet bij een vriendin blijven dat vinden ze heel erg onbeschoft (ik: beter om te schrijven: ongeloofwaardig: zo lang blijf je niet bij een vriendin, dan spook je wat uit)."